

BASA JAWI DHIALEK BANYUMAS ING VIDEO SI BOLANG KANTHI IRAH-IRAHAN “SI BOLANG HURU-HARA DI DIENG KULON”

JAVANESE DIALECT BANYUMAS IN VIDEO TITTLE SI BOLANG HURU-HARA DI DIENG KULON

Dening: Agil Sabar Kurniasih, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta
aginkurniasih7@gmail.com

Sarining Panaliten

Ancasipun panaliten inggihmenikangandharaken *variasibasa* Jawi ingkang dipunginakaken dening masarakat dhusun Dieng Kulon ingkang wonten ingvideo “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon”.Jinis panalitenngginakaken *metode* panaliten *deskriptif*.Cara ngempalaken dhata kanthi *teknik sadap bebas libat cakap*.Cara nganalisis dhata ngginakaken *analisisdeskriptif*, inggih menika ngandharaken *data* kanthi cetha. Anggenipun ngesahaken dhata ngginakaken *uji validitas* kanthi *caratriangulasi teori*, wondene *uji reliabilitas* ingkang dipunginakaken menika kanthi cara *reliabilitas stabilitas*.Asiling panaliten inggih menika awujud tetembungan*variasibasa* subdhailek Dieng ingkang dipuntingali saking kalih *aspek*, inggih menika (1) *aspek fonologis* saha (2) *aspek leksikon*.Wujud *aspek fonologis* dipuntingali saking *fonem* /a/, /i/, /u/, /e/, /o/, /d/, /k/, /y/, saha /?/.Wujud *aspek leksikon* katingal saking panggening tembung aran, tembung kriya, tembung kaanan, tembung katrangan, tembung sesulih, tembung panggandheng, tembung wilangan, saha tembung panyeru.Wujudipun tembung saged katingal saking tembung lingga, tembung dwi lingga, tembung lingga andhahan, tembung camboran, saha tembung sananta.

Pamijining Tembung: *variasi basa, fonologis, leksikon, Si Bolang Huru-hara di Dieng Kulon*

Abstract

The purpose of this study is to discuss the variation og the Java language that is used by the community of dhusun Dieng Kulon in the video “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon”. To analyze the data the researcher use descriptive analiysis which discuss the data clearly. Then to validate the data using the validity test of the triangulation theory and reliability the stability test. The results of the research are the words of the variation of the base Java subdhialek Dieng based on two aspects, that are (1) phonological and (2) aspects of the lexicon. Aspect of phonological can be seen from the phonems /a/, /i/, /u/, /e/, /o/, /d/, /k/, /y/, and /?/. Aspect of thr lexicon can be seen from the tembung aran, tembung kriya, tembung kaanan, tembung sesulih, tembung katrangan, tembung panggandheng, tembung panyeru, and tembung wilangan. A form of words can be seen from tembung lingga, tembung dwi lingga, tembung andhahan, tembung camboran, and tembung sananta.

Keywords: language variation, phonological,lexicon, Si Bolang Huru-hara di Dieng Kulon

PURWAKA

Basa Jawi minangka basa ingkang dipunginakaken dening suku Jawi mliginipun tlatah Jawa Tengah, Jawa Timur, saha Yogyakarta. Panganggening basa Jawi dipunginakaken kangge sarana pasrawungan kaliyan tiyang sanes ingkang sejatosipun sami saking tlatah Jawi kadosta pasrawungan tiyang Yogyakarta kaliyan tiyang Jawa Tengah. Kathahipun masarakat Jawi menika ndadosaken

basa Jawi ngrembaka ing maneka warna dhaerah.Saking pangrembakanipunbasa Jawisaged ndadosaken kathahipun *variasi* basa Jawi ing maneka warna papan.

Gayut kaliyan andharan wonten nginggil bedanipun *variasi* basa wonten ing ilmu basa adhedhasar tlatah dipunsebat dhialek. Dhialek miturut Zulaeha (2010: 1), inggih menika *variasi* basa ingkang dipunginkaken dening masarakat

ingkang beda kaliyan masarakat sanesipun ananging migunakaken *sistem* ingkang sami.

Kangge ngandharaken bab ingkang sami, saged katingal saking panganggening basa Jawi wonten ing tlatah Jawi Tengah sisih kilen ingkang asring dipunwastani dhialek Banyumas beda kaliyan basa Jawi dhialek Semarang. Sanajan sami kalebet dhaerah Jawa Tengah, ananging *variasi* basanipun sampun beda. Bedanipun *varias* basanipun saged katingal anggenipun ngucapaken *fonem* /a/ ing tlatah Banyumas dipunucapaken [a] dene *fonem* /a/ wonten ing tlatah Semarang dipunucapaken [ɔ]. Bab menika saged dipuntingali saking tuladha tembung ngapa, wonten ing basa Jawi dhialek Banyumas anggenipun ngucapaken [ɲapa] dene ing basa Jawi dhialek Semarang dipunucapaken [ɲɔpɔ]. Boten namung anggenipun ngucapaken tetembungan ingkang beda, ananging tegesipun tetembungan ugi asring beda kadosta tembung dheke, cepak, rika, maer, jukut. Dheke wonten ing basa Jawi baku gadhah teges kowe, cepak gadhah teges cedhak, rika tegesipun panjengen, maer tegesipun apik, lajeng jukut gadhah teges jupuk wonten ing basa Jawi baku.

Sinaosa kanthi *variasi* basa ingkang beda, ananging menawi mangertosi *aspek* basanipun saged nggampilaken tiyang sanes mangertos menapa ingkang dipunkajengaken. *Aspek fonologis* saha *leksikon* minangka salah satunggaling *aspek* basa ingkang asring dipunginakaken kangge mangertosi dhialek utawi titikanipun *variasi* basa Jawi salah satunggaling papan. Bab menika boten namung kapanggihaken wonten ing pasrawungan kemawon, ananging ugi wonten ing *video*. Salah satunggaling

Video ingkang saged nggambaraken panganggening basa ing masarakat, kadosta wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon”.

CARA PANALITEN

Jinising Panaliten

Panaliten menika ngginakaken *metode* panaliten *deskriptif*. Sukardi (2003: 175), ngandharaken bilih panaliten *deskriptif* inggih menika panaliten ingkang gadhah ancas kangge nggambaraken *objek* adhedhasar kaliyan kasunyatan, saengga saged paring dhata ingkang jumbuh kaliyan kawontenan. Panaliten menika ngginakaken *metode* panaliten *deskriptif* amargi panaliti badhe ngandharaken basa Jawi subdhialek Dieng ing *video* “Si Bolang Huru-hara di Dieng Kulon” ingkang wonten gayutipun kaliyan *variasi* basa dipuntingali saking *aspek fonologi* saha *aspek leksikon*.

Data, Intrumen, dan Teknik Pengumpulan Data

Dhata utawi *objek* panaliten inggih menika awujud tetembungan *variasi* basa Jawi padintenan subdhialek Dieng ing *video* “Si Bolang Huru-hara di Dieng Kulon”. Sumber dhata utawi *subjek* panaliten inggih menika *video* “Si Bolang Huru-hara di Dieng Kulon” ingkang dipunupload ing dening Aidit Kusumawardana tanggal 10 April 2013 ing *youtobe*, dangunipun kirang langkung 20 menit.

Cara anggenipun ngempalaken dhata wonten ing panaliten menika ngginakaken *teknik sadap bebas libat cakap*. Miturut Sudaryanto (1993) lumantar Muhammad (2011: 207), *teknik sadap bebas libat cakap* menika kalebet *metode*

nyemak. Cara ngemapaleken dhata, ingkang pertama kalempahan inggih menika panaliti ningali *video* Si Bolang sinambi nyerat sedaya pacelathon wonten ing *video* menika. salejngipun panaliti manggihaken tetembungan wonten ing *video* Si Bolang menika. Tetembungan ingkang sampun kapanggihaken lajeng dipuntetepaken menapa tetembungan menika kalebet *aspek fonologis* menapa *aspek leksikon* sinambi mirengaken pacelathon ing *video* malih. Asil saking anggenipun mirengaken kala wau lajeng dipunserat wonten ing kertu dhata, ingkangsalajengipun badhe dipunklasifikasi wonten ing *tabel analisis* dhata.

Cara Analisis Data

Cara ingkang dipunginakaken kangge nganalisis dhata wonten ing panaliten menika ngginakaken *analisisdeskriptif, teknik deskriptif* menika gadhah ancas kangge ngempalaken sadaya *informasi faktual* saha nggambaraken kahanan ingkang wonten (Sukardi, 2003: 19). Cara nganalisis dhata wonten ing panaliten menika inhkang pertama kalempahan inggih menika nganalisis dhata ingkang sampun wonten ing kertu dhata, dhata menika dipuparingi tandha centang (√) miturut *aspek* ingkang badhe dipuntliti, ingkang pungkasan inggih menika dipunparingi katrangan miturut *analisis* ingkang sampun wonten.

Cara anggenipun ngesahaken dhata wonten ing panaliten menika ngginakaken *uji validitas* saha *uji reliabilitas*. *Uji validitas* saha *uji reliabilitas* dipunginakaken kangge mangertosi sah menapa boten dhata ingkang sampun dipuntliti.

Uji validitas ingkang dipunginakaken inggih menikakanthi *caraujitriangulasi teori*. Miturut Moleong (2011: 178), *trianggulasi teori* inggih menika panaliten kanthi njumbuhaken dhata saking asiling panaliten kaliyan *teori-teori* ingkang wonten. *Uji reliabilitas* ingkang dipunginakaken kanthi *carareliabilitas stabilitas* inggih menika kangge nguji utawi ngukur dhata ingkang sampun dipunwaos kaping kathah asilipun sami, saratipun inggih menika dhata ingkang dipunukur menika kahanipun sami utawi ajeg.

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

Panaliten kanthi irah-irahan Basa Jawi Dhialek Banyumas ing *video* Si Bolang kanthi Irah-Irahan “Si Bilang Huru-Hara di Dieng Kulon” gadhah ancas kangge ngandharaken *variasi* basa Jawi subdhialek Dieng wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon”

1. *Aspek Fonologis*

Wujudipun *aspek fonologis* wonten subdhialek Dieng wonten ing *video* “Si Bolang huru-hara di Dieng Kulon” menika ngengingi kalih *fonem* inggih menika *fonem vokal* saha *fonem konsonan*.

a. *Fonem Vokal /a/*

1) *Fonem vokal /a/ dipunucapaken [a] mapan ing wiwitaning tembung*

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *fonem vokal /a/* dipunucapaken [a] mapan ing wiwitaning tembung wonten ing ukara ngandhap menika.

“Prige ceajakasiwong kampong ngerti Met” (00:12:49)

‘Kados pundi menika ampun ngantos tiyang kampung mangertos Met’

Ingang nuduhaken bilih *fonem vokal /a/* dipunucapaken [a] mapan ing wiwitening tembungmenika wonten tembung **aja**. Ing subdhialek Dieng, tembung **aja** menika dipunucapaken [aja] dene ing basa Jawi baku dipunucapaken [ɔjɔ]. Miturut Wedhawati (2006: 18) *fonem vokal /a/* ing basa Jawi baku menika dipunucapaken [ɔ].

2) *Fonem vokal /a/* dipunucapaken [a] mapan ing wanda pungkasan menga

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *fonem vokal /a/* dipunucapaken [a] mapan ing wanda pungkasan menga ing ukara ngandhap menika.

“Nyong ora **bisa**... nyong ora bisa” (00:04:35)

‘Kula boten saged... Kula boten saged’

Ingang nuduhaken bilih *fonem vokal /a/* dipunucapaken [a] mapan ing wanda pungkasan mengamenika wonten tembung **bisa**. Ing subdhialek Dieng, tembung **bisa** menika dipunucapaken [bisa] dene ing basa Jawi baku dipunucapaken [bisɔ].

3) *Fonem vokal /a/* dipunucapaken [ɛ] mapan ing wanda kapisan menga

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *fonem vokal /a/* dipunucapaken [ɛ] mapan ing wanda kapisan menga wonten ing ukara ngandhap menika.

“O... jebulane sing **dedi** biang keroke ke Mas Slamet” (00:11:54)

‘O... Jebul ingkang dados *biang kerok* menika mas Slamet’

Ingang nuduhaken bilih *fonem vokal /a/* dipunucapaken [ɛ] mapan ing wanda kapisan mengamenika wonten tembung **dedi**. Ing subdhialek Dieng, tembung **dedi** menika

dipunucapaken [dɛdi] dene ing basa Jawi baku dipunucapaken [dadi]. wonten ing basa Jawi baku, *fonem vokal /a/* mapan ing wanda kapisan menga limrahipun dipunucapaken [a].

b. *Fonem Vokal /i/*

1) *Fonem vokal /i/* dipunucapaken [i] mapan ing wanda sigeg

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *fonem vokal /i/* dipunucapaken [i] mapan ing wanda sigeg wonten ing ukara ngandhap menika.

“Pak **Carik**... Pak carik...” (00:09:39)

‘Pak Carik... Pak carik...’

Ingang nuduhaken bilih *fonem vokal /i/* dipunucapaken [i] mapan ing wanda sigegmenika wonten tembung **carik**. Ing subdhialek Dieng, tembung **carik** menika dipunucapaken [carik] dene ing basa Jawi baku dipunucapaken [carɪ?]. Limrahipun *fonem vokal /i/* ing basa Jawi baku dipunlafalaken [i].

2) *Fonem vokal /i/* dipunucapaken [ə] mapan ing wiwitaning wanda menga

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *fonem vokal /i/* dipunucapaken [ə] mapan ing wiwitaning wanda menga kados ing ukara ngandhap menika.

“Tenang Ndara, tak **pejeti** ndoro” (00:14:34)

‘Tenang mawon Ndara, kula pijeti Ndara’

Ingang nuduhaken bilih *fonem vokal /i/* dipunucapaken [ə] mapan ing wiwitaning wanda mengamenika wonten tembung **pejet**. Ing subdhialek Dieng, tembung **pejet** menika dipunucapaken [pəjət] dene ing basa Jawi baku dipunucapaken [pijɪt]. Limrahipun wonten basa Jawi baku, *fonem vokal /i/* ingkang mapan ing wiwitaning wanda menga menga dipunlafalaken [i].

c. *Fonem Vokal /u/*

1) *Fonem vokal /u/ dipunucapaken [u] mapan ing wanda kaping kalih*

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *fonem vokal /u/* dipunucapaken [u] mapan ing wanda kaping kalih mengakadosukara ngandhap menika.

“Ya wis, tak di **bentuk** tim keamanan desa ya? Sapa sing gelem dedi tim keamanan desa?” (00:04:35)

‘Nggih sampun, sakmenika kula bentuk tim keamanan desa nggih? Sinten ingkang purun dados tim keamanan desa?’

Inkang nuduhaken bilih *fonem vokal /u/* dipunucapaken [u] mapan ing wanda kaping kalihmenika wonten tembung **bentuk**. Ing subdhialek Dieng, tembung **bentuk** menika dipunucapaken [bentuk] dene ing basa Jawi baku dipunucapaken [bentU?]. Limrahipun *fonem vokal /u/* ing basa Jawi baku dipunlafalaken [U].

2) *Fonem vokal /u/ dipunucapaken [o] mapan ing wanda menga*

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *fonem vokal /u/* dipunucapaken [o] mapan ing wanda mengakadosukara ngandhap menika.

“Nek ora nana buktine ora kena **nodhoh** sembarangan ya?” (00:17:29)

‘Menawi boten wonten buktinipun, boten pareng asal nudhuh nggih’

Inkang nuduhaken bilih *fonem vokal /u/* dipunucapaken [o] mapan ing wanda mengamenika wonten tembung **bodhoh**. Ing subdhialek Dieng, tembung **nodhoh** menika dipunucapaken [nodoh] dene ing basa Jawi baku dipunucapaken [nuḏUh].

d. *Fonem Vokal /e/*

1) *Fonem vokal /e/ dipunucapaken [a] mapan ing wanda sigeg*

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *fonem vokal /e/* dipunucapaken [a] mapan ing wiwitaning wanda sigeg kados ing ukara ngandhap menika.

“Nyong ilang kolore pak, **nang** kana”

(00:04:20)

‘Kula ical koloripun pak, wonten mrika’

Inkang nuduhaken bilih *fonem vokal /e/* dipunucapaken [a] mapan ing wanda sigegmenika wonten tembung **nang**. Ing subdhialek Dieng, tembung **nang** menika dipunucapaken [naŋ] dene ing basa Jawi bakudipunucapaken [nɛŋ]. *fonem vokal /e/* ingkang mapan ing wanda sigeg dipunlafalaken [ɛ].

e. *Fonem Vokal /o/*

1) *Fonem vokal /o/ dipunucapaken [o] mapan ing wanda kapisan menga*

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *fonem vokal /o/* dipunucapaken [o] mapan ing wanda kapisan menga kados ing ukara ngandhap menika.

“Ce Ndara *nyong* nyolong **oleh** akeh” (00:18:07)

‘Menika, Ndara. Kula anggenipun nyolong angsal kathah’

Inkang nuduhaken bilih *fonem vokal /o/* dipunucapaken [o] mapan ing wanda kapisan mengamenika wonten tembung **oleh**. Ing subdhialek Dieng, tembung **oleh**menika dipunucapaken [oleh] dene ing basa Jawi baku dipunucapaken [ɔlɛh].

f. *Fonem Konsonan*

1) *Fonem Konsonan mawi ewah-ewahan swanten*

Fonem konsonan subdhialek Dieng mawi ewah-ewahan swanten wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” wonten tiga inggih menika *fonem konsonan /k/* ingkang dipunucapaken [k], *Fonem konsonan /y/* dipunucapaken [z], *Fonem konsonan /d/* ingkang dipunucapaken [d].

a) ***Fonem konsonan /k/* ingkang dipunucapaken [k]**

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *fonem kosonan /k/* dipunucapaken [k] kados ing ukara ngandhap menika.

“Ngen *nyong kathoke*” (00:08:51)
‘Ngen kula kathokipun’

Ingang nuduhaken bilih *fonem konsonan/k/* dipunucapaken [k] menika wonten tembung **kathoke**. Ing subdhialek Dieng, tembung **kathoke** menika dipunucapaken [kaʔʔke] dene ing basa Jawi baku dipunucapaken [kaʔʔe].

b) ***Fonem konsonan /y/* ingkang dipunucapaken [z]**

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *fonem kosonan /y/* dipunucapaken [z] kados ing ukara ngandhap menika.

“**Mazo** dolan nang Candi Setiaki Dieng Wetan bae zo” (00:01:57)
‘Ayo sami dolan wonten Candi Setiaki Dieng Wetan mawon’

Ingang nuduhaken bilih *fonem konsonan/y/* dipunucapaken [z] menika wonten tembung **mazo**. Ing subdhialek Dieng, tembung **mazo** menika dipunucapaken [mazo] dene ing basa Jawi baku dipunucapaken [ayo].

c) ***Fonem konsonan /d/* ingkang dipunucapaken [d]**

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *fonem kosonan /d/* dipunucapaken [d] kados ing ukara ngandhap menika.

“Klambine nyong ilang Pak Carik, pas **adhus** ilang” (00:04:23)
‘Rasukanipun kula ical Pak Carik, pas siram ical’

Ingang nuduhaken bilih *fonem konsonan/d/* dipunucapaken [d] menika wonten tembung **adhus**. Ing subdhialek Dieng, tembung **adhus** menika dipunucapaken [aɖus] dene ing basa Jawi baku dipunucapaken [adUs].

2) **Tambahan lafal (?) wonten ing pungkasaning wanda menga**

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken tembung ingkang ngemot *lafal* [ʔ] kados ing ukara ngandhap menika.

“**ora**” (00:09:05)
‘Boten’

Ingang nuduhaken bilih wonten tambahan lafal [ʔ] menika wonten tembung **ora**. Ing subdhialek Dieng, tembung **ora** menika dipunucapaken [oraʔ] dene ing basa Jawi baku dipunucapaken [ora].

2. **Aspek Leksikon**

Variasi basa Jawi subdhialek Dieng ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” saking *aspek leksikon* saged katingal saking 8 jinising tembung, inggih menika tembung aran, tembung kriya, tembung kaanan, tembung katrangan, tembung sesulih, tembung panggandheng, tembung panyeru, saha tembung wilangan.

a. **Tembung Aran**

Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *aspek leksikon*

saking jinising tembung aran kados ing ukara ngandhap menika.

“Woy. *Kuwek~~emare~~ewes* mateng-mateng temen” (00:07:51).

‘Woy. Menika kemaripun sampun mateng-mateng sanget’

Ingang nuduhaken bilih wonten jinisipun tembung aran inggih menika wonten tembung **kemare**. Tembung **kemare** menika saking tembung lingga kemar ingkang tegesipun terong Belanda ing basa Jawi baku.

b. Tembung Kriya

Ing subdhialek Dieng, Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *aspek leksikon* saking jinising tembung kriya kados ing ukara ngandhap menika.

“Ce *gujemi* Ndre”. (00:06:48)

‘Menika dipuncakeli, Ndre’

Ingang nuduhaken bilih wonten jinisipun tembung kriya inggih menika wonten tembung **gujemi**. Tembung **gujemi** menika saking tembung lingga gujem ingkang tegesipun cekel ing basa Jawi baku.

c. Tembung Kaanan

Ing subdhialek Dieng, Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *aspek leksikon* saking jinising tembung kaanan kados ing ukara ngandhap menika.

“Bu Dewi *Melas*, ilang *maning* pak” (00:10:06)

‘Bu Dewi Mesaake, ical malih pak’

Ingang nuduhaken bilih wonten jinisipun tembung kaanan inggih menika wonten tembung **melas**. Tembung **melas** menika awujud tembung lingga ingkang tegesipun mesakake ing basa Jawi baku.

d. Tembung Katrangan

Ing subdhialek Dieng, Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *aspek leksikon* saking jinising tembung katrangan kados ing ukara ngandhap menika.

“Ana sing kemalingan *maning*” (00:09:47)

‘Wonten ingkang kemalingan malih?’

Ingang nuduhaken bilih wonten jinisipun tembung katrangan inggih menika wonten tembung **maning**. Tembung **maning** menika awujud tembung lingga ingkang tegesipun malih ing basa Jawi baku.

e. Tembung Sesulih

Tembung sesulih inggih menika tembung ingkang dipunginakaken minangka sesulihipun tiyang, barang, utawi menapa kemawon ingkang dipunanggep barang. Salah satunggaling tembung sesulih ingkang wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” inggih menika tembung sesulih tiyang (sesulih purusa), tembung sesulih dununging barang (sesulih panuduh), saha tembung sesulih pitakon.

1) Tembung Sesulih Panuduh

Ing subdhialek Dieng, Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *aspek leksikon* saking jinising tembung tembung sesulih panuduh kados ing ukara ngandhap menika.

“Ngko ndhengen *ce*” (00:05:55)

‘Menika mangkin rumiyin’

Ingang nuduhaken bilih wonten jinisipun tembung sesulih panuduh inggih menika wonten tembung **ce**. Tembung **cemenika** awujud tembung lingga ingkang tegesipun menika ing basa Jawi baku.

2) Tembung Sesulih Purusa

Tembung sesulih purusa inggih menika tembung ingkang dipunginakaken kangge nggantosaken tiyang. Setiyanto (2007: 156), ngandharaken bilih tembung sesulih dipunperang dados tiga, inggih menika tembung sesulih utama purusa, tembung sesulih madyama purusa, saha tembung sesulih pratama purusa.

Wonten ing panaliten menika naming ngrembag kalih jinis tembung sesulih purusa inggih menika, tembung sesulih utama purusa saha tembung sesulih madyama purusa.

a) Tembung Sesulih Utama Purusa

Ing subdhialek Dieng, Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *aspek leksikon* saking jinising tembung sesulih utama purusa. Tembung sesulih purusa utama inggih menika tembung ingkang dipunginakaken kangge nggantosaken tiyang kapisan, kados ing ukara ngandhap menika.

“**Nyong** pak” (00:04:57)
‘Kula pak’

Inkang nuduhaken bilih wonten jinispun tembung sesulih utama purusa inggih menika wonten tembung **nyong**. Tembung **nyong** menika awujud tembung lingga ingkang tegesipun kula ing basa Jawi baku.

b) Tembung Sesulih Madyama Purusa

Ing subdhialek Dieng, Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *aspek leksikon* saking jinising tembung sesulih madyama purusa. Tembung sesulih madyama purusa inggih menika tembung ingkang dipunginakaken kangge nggantosaken tiyang kaping kalih.

Andharan wonten nginggil saged dipuntingali kados ing ukara ngandhap menika.

“La ngon **dheke** apane sing ilang?” (00:08:45)
‘La gadhahipun panjenengan ingkang ical menapa?’

Inkang nuduhaken bilih wonten jinispun tembung sesulih madyama purusa inggih menika wonten tembung **dheke**. Tembung **dheke** menika awujud tembung lingga ingkang tegesipun panjenengan (kowe) ing basa Jawi baku.

3) Tembung Sesulih Pitakon

Ing subdhialek Dieng, Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *aspek leksikon* saking jinising tembung sesulih pitakon. Tembung sesulih pitakon inggih menika tembung ingkang dipunginakaken kangge nyuwun pirsaa

Andharan wonten nginggil saged dipuntingali kados ing ukara ngandhap menika.

“Tapi angine gedhe *yangenenggere* bisa mabor?” (00:06:11)
‘Ananging anginipun ageng makaten menapa satsih saged mabor?’

Inkang nuduhaken bilih wonten jinispun tembung sesulih utama purusa inggih menika wonten tembung **nyong**. Tembung **nyong** menika awujud tembung lingga ingkang tegesipun kula ing basa Jawi baku.

f. Tembung Panggandheng

Ing subdhialek Dieng, Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *aspek leksikon* saking jinising tembung panggandheng. Tembung panggandheng inggih menika tembung ingkang dipunginakaken kangge nggandheng ukara setunggal kaliyan ukara sanesipun utawi tembung setunggal kaliyan

tembung sanesipun, kados ukara wonten ngandhap menika.

“Ninggane dheke sing njukut klambine nyong, **njor** saiki arep njukut wedhuse nyong ya!” (00:19:29)

‘Aja-aja panjenengan ingkang mundhut rasukanipun kula, lajeng sakmenika badhe mundhut wedhusipun kula nggih!’

Inggang nuduhaken bilih wonten jinisipun tembung panggandheng inggih menika wonten tembung **njor**. Tembung **njor** menika awujud tembung lingga ingkang tegesipun lajeng ing basa Jawi baku.

g. Tembung Panyeru

Ing subdhialek Dieng, Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *aspek leksikon* saking jinising tembung panyeru. Tembung sesulih madyama purusa inggih menika tembung ingkang dipunginakaken kangge nggambaraken wedharing raos menawi satunggaling bab boten trep kaliyan menapa ingkang dipunkarepaken, kadosta raos seneng, kaget, kuciwa, susah, saha raos gumun (Setiyanto, 2007: 180).

Andharan wonten ngiggil saged dipuntingali kados wonten ing ukara ngandhap menika.

“**Lah!**Dhekeka ora manot nyong. Zo *apet* buah bae zo” (00:07:36)

‘Lha panjenengan kok boten manut kula. Ayo pek buah mawon’

Inggang nuduhaken bilih wonten jinisipun tembung panyeru inggih menika wonten tembung **lah** saha **ka**. Tembung **lah** saha **ka** menika tegesipun lha saha kok ing basa Jawi baku.

h. Tembung Wilangan

Ing subdhialek Dieng, Wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kapanggihaken *aspek leksikon* saking jinising

tembung wilangan. Tembung sesulih madyama purusa inggih menika tembung ingkang dipunginakaken kangge mratelakaken jumlahipun barang, kados wonten ukara ngandhap menika.

“Ora nyangka, Madrid ka bisa menang. Sing nglebokna sapa ndheset si ka bisa menang. Ya pertama seng nyetrom malah MU ndhengen sing nomer **welu**. Rame-rame apa ya? Apa kae...kae” (00:19:54)

‘Boten percaya, Madrid kok saged menang. Inggang mlebetaken sinten rumiyin kok saged menang. Nggih ingkang kapisan menika MU rumiyen ingkang nomer wolu. Menika rame-rame menapa? Menika menapa... menika’

Inggang nuduhaken bilih wonten jinisipun tembung wilangan inggih menika wonten tembung **welu**. Tembung **welu** menika tegesipun wolu ing basa Jawi baku.

Saking asiling pirembagan wonten nginggil, saged dipundamel dudutan bilih *variasi* basa ing subdhialek Dieng saged dipuntingali saking *aspek fonem vokal* /a/, /i/, /u/, /e/, /o/. *Fonem konsonan* saged dipuntingali saking *fonem* /k/ ingkang dipunucapaken [k], /y/ ingkang dipunucapaken [z], /z/, *fonem* /d/ ingkang dipunucapaken [d] saha wonten panambahan lafal [?].

Aspek leksikon saged dipuntingali saking tembung aran, tembung kaanan, tembung kriya, tembung panggandheng, tembung sesulih, tembung katrangan, tembung panyeru saha tembung wilangan.

DUDUTAN LAN PAMRAYOGI

Dudutan

Adhedhasar pirembagan ingkang sampun dipunrembag wonten ing bab ingkang saderengipun, pramila saged dipundamel dudutan kados ing ngandap menika.

- a. *Variasi* basa ingkang dipunginakaken wonten ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” menika saged dipuntingali saking *aspek fonologi* saha *aspek leksikon*.
- b. Wujud *aspek fonologis* basa Jawi dhialek Banyumas subdhialek Dieng ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” saged dipuntingali saking *fonem vokal* saha *fonem konsonan*.
- c. *Fonem vokal* basa Jawi dhialek Banyumas subdhialek Dieng ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” cacahipun wonten swelas inggih menika *fonem vokal /a/* dipunucapaken [a], *fonem vokal /a/* dipunucapaken [ɛ], *i/* dipunucapaken [i], */i/* dipunucapaken [ə], */u/* dipunucapaken [u], *u/* dipunucapaken [o], *Fonem vokal /e/* dipunucapaken [a], *fonem vokal /e/* dipunucapaken [ɛ], *fonem vokal /e/* dipunucapaken [i] mapan ing wanda menga], *Fonem vokal /o/* dipunucapake [o].
- d. *Fonem konsonan* basa Jawi dhialek Banyumas subdhialek Dieng ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” cacahipun wonten pitu inggih menika *fonem konsonan /k/* dipunucapaken [k], *y/* dipunucapaken [z], *Fonem konsonan /d/* dipunucapaken [d], saha wontenipun tambahan lafal */ʔ/* ing pungkasaning wanda menga.
- e. *Variasi* basa Jawi dhialek Banyumas subdhialek Dieng ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” saking *aspek leksikon* saged katingal saking panganggening jinising tembung, inggih menika tembung aran, tembung kaanan, tembung kriya, tembung

katrangan, tembung sesulih, tembung panggandheng, tembung wilangan, saha tembung panyeru.

Pamrayogi

Pirembagan wonten ing panaliten ngengigi basa Jawi dhialek Banyumas subdhialek Dieng namung dipunrembag adhedhasar *aspek fonologi* saha *aspek leksikon* kemawon. Saengga panaliten menika prelu dipunkaji langkung wiyar malih, kadosta saking *aspek morfologis*, *aspek sintaksis*, saha *aspek semantik*. Panaliten *variasi* Jawi subdhialek Dieng prelu dipunlajengaken, boten namung winates ing *video* “Si Bolang Huru-Hara di Dieng Kulon” kemawon.

Kirangipun seserepan panaliti, pramila panaliten menika taksih kathah kekuranganipun. Mugi sakmangke wonten panaliten-panaliten salajengipun ingkang langkung cetha, *detail*, saha mligi.

KAPUSTAKAN

- Azhar, Arsyad. 2011. *Media Pembelajaran*. Jakarta: Grafindo Persada.
- Chaer, Adul dan Leoni Agustin. 2010. *Sosiolinguistik Perkenalan Awal*. Jakarta: PT Rineka Cipta.
- Herusantoto, Budiono. 2008. *Banyumas (Sejarah, Budaya, Basaha dan Watak)*. Yogyakarta: LKIS.
- Hardiyanto. 2008. *Leksikologi Sebuah Pengantar*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.
- Moloeng, L.J. 2011. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: Remaja Rosdakarya.
- Muhammad. 2011. *Metode Penelitian Bahasa*. Yogyakarta: Ar-ruzz Media.
- Nababan. 1993. *Sosiolinguistik: Suatu Pengantar*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama.

- Rumampuk, Dientje Borman. 1988. *Media Instruksional IPS*. Jakarta: Bumi Aksar.
- Setiyanto, Aryo Bimo. 2007. *Parama Sastra Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Panji Pustaka.
- Sukardi. 2003. *Metodologi Penelitian Pendidikan*. Jakarta: Bumi Aksara.
- Wedhawati, dkk. 2006. *Tata Bahasa Jawa Mutakhir*. Yogyakarta: Kanisius.
- Zulaeha, Ida. 2010. *Dialektologi Dialek Geografi & Dialek Sosial*. Yogyakarta: Graha Ilmu.